

پردیس هشت بهشت

بررسی رازوری کاخ هشت بهشت

(کتاب نخست)

حمید آقا شیرفیان اصفهانی

موشمند نقراین

سرشناسه	: آقاشریفیان اصفهانی، حمید، ۱۳۴۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: پردیس هشت بهشت: بررسی رازوری کاخ هشت بهشت
مشخصات نشر	: اصفهان: حمید آقاشریفیان اصفهانی، ۱۳۹۴ -
مشخصات ظاهری	: ج.: مصور (رنگی)، جدول (رنگی)، نقشه (رنگی)؛ ۲۹×۲۲ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۲۹۷۸-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فنیای مختصر.
یادداشت	: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
یادداشت	: واژه نامه.
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیر نویس.
شناسه افزوده	: نفریان، هوشمند، ۱۳۴۸ -
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۸۴۱۲۲۵

پردیس هشت بهشت

نویسنده کان:	حمید (آوید) آقاشریفیان اصفهانی - هوشمند نفریان
ناشر:	حمید (آوید) آقاشریفیان اصفهانی
نوبت چاپ:	اول
تاریخ نشر:	۱۳۹۴
تعداد:	۵۰۰ جلد
چاپ:	کنکاش
صحافی:	پیمان
قیمت:	۳۰۰۰۰ تومان
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۲۹۷۸-۲

اصفهان، خ جابر انصاری، خ ابونعیم جنوبی، بهار اول، کاشی ۴۵

حق چاپ و انتشار برای نگارنده ناشر محفوظ است

avidsharifian@yahoo.com
hooshmand_nafarian@yahoo.com

فهرست :

۵	فهرست
۸	فهرست نمایه ها
۱۱	فهرست نمودارها و جدول ها
۱۳	دیباچه
۱۵	پیشگفتار
۱۷	فرگرد اول : آشنایی با کاخ هشت بهشت
۱۸	آشنایی اولیه با کاخ هشت بهشت
۱۸	گذری بر تاریخ شهر اصفهان
۲۶	گذری بر پیشینه دودمان صفوی
۳۱	فرگرد دوم : پیشینه نام و کالبد هشت بهشت
۳۲	واژه هشت بهشت
۳۲	پیشینه واژه هشت بهشت در سروده ها و ادب پارسی
۳۵	پیشینه کالبدی
۳۸	هشت بهشت تبریز
۴۰	هشت بهشت قزوین
۴۰	هشت بهشت سبزوار
۴۳	فرگرد سوم : هشت بهشت در سفرنامه ها و گزارش ها
۴۴	هشت بهشت در گزارش ژان شاردن
۴۶	هشت بهشت در گزارش انگلبرت کمپفر
۴۸	نکته ای در باره باغ هشت بهشت در دورنمای کمپفر
۴۸	هشت بهشت در گزارش رستم الحکما
۴۹	هشت بهشت در گزارش مادام دیو لافوا
۵۱	هشت بهشت در گزارش های پاسکال کوست
۵۳	هشت بهشت در گزارش میرزا علی خان نائینی
۵۴	هشت بهشت در گزارش میرزا حسن خان جابری انصاری
۵۵	هشت بهشت در گزارش میر سید علی جناب
۵۶	هشت بهشت در نمایه های ارنست هولستر
۵۶	هشت بهشت در گزارش اېهام پوپ

۵۷	هشت بهشت در گزارش آندره گدار
۵۸	هشت بهشت در گزارش های اداره باستان شناسی اصفهان (گزارش اول)
۵۸	هشت بهشت در گزارش های باستان شناسی اصفهان (گزارش دوم)
۵۹	هشت بهشت در گزارش لطف الله هنرفر
۶۱	هشت بهشت در گزارش کریم پیرنیا
۶۲	هشت بهشت در گزارش هیلن براند
۶۳	هشت بهشت در گزارش موسوی فریدنی
۷۷	فرگرد چهارم: ساختار، بخش ها و ویژگی های کاخ هشت بهشت
۷۸	جایگاه و بستر
۷۸	شیوه رازوری (معماری)
۸۰	ساختار کالبدی کاخ هشت بهشت
۸۱	بخش های سازنده کاخ
۸۲	کاربری های کاخ هشت بهشت
۸۲	ویژگی های رازوری (معماری) کاخ هشت بهشت
۱۰۷	فرگرد پنجم: دگرگونی ها و بازسازی های کاخ هشت بهشت
۱۰۸	روند گسترش کاخ هشت بهشت
۱۱۰	دگرش های کف سازی کاخ هشت بهشت
۱۱۰	دگرش های دیواره های کاخ هشت بهشت
۱۱۱	آبشار ایوان جنوبی، آبشاری پر از پوشیدگی و بغرنجی
۱۱۹	فرگرد ششم: بررسی کاخ های صفوی اصفهان
۱۲۰	گذری بر کاخ های ایرانی
۱۲۰	کاخ های صفوی
۱۲۳	گونه بندی باغ های ایرانی و باغ هشت بهشت
۱۲۹	فرگرد هفتم: کاخ هشت بهشت در سروده ها
۱۳۷	صائب و ویژگی زمانی در هشت بهشت
۱۳۹	صائب و ویژگی مکانی در هشت بهشت
۱۴۱	صائب و ویژگی چهار گوهر در هشت بهشت
۱۴۳	فرگرد هشتم: نمایه هایی از بیرون و درون کاخ هشت بهشت
۱۴۴	کاشیکاری
۱۴۵	چوبکاری

۱۴۷	مقرنس یا آهویا
۱۴۹	سنگ کاری
۱۵۰	گجبری
۱۵۲	نقاشی و نگارگری
۱۵۳	آینه کاری
۱۷۰	واژه نامه
۱۷۳	کتابنامه

فهرست نمایه ها :

- نمایه ۱- نقشه مرکز شهر اصفهان و جایگاه باغ هشت بهشت ۲۹
- نمایه ۲- روند گسترش شهر اصفهان ۳۰
- نمایه ۳- کاخ هشت بهشت در سفرنامه شاردن ۶۴
- نمایه ۴- باغ بلبل در دورنمای کمپفر ۶۴
- نمایه ۵- دولت‌خانه صفوی در دورنمای کمپفر ۶۵
- نمایه ۶- سردرهای باغ بلبل یا هشت بهشت ۶۶
- نمایه ۷- کوشک سردر باغ بلبل از پاسکال کوست و از دیولافوآ ۶۷
- نمایه ۸- نمای شمالی کاخ هشت بهشت از پاسکال کوست ۶۸
- نمایه ۹- نمای خاوری یا باختری کاخ هشت بهشت از فلاندن ۶۸
- نمایه ۱۰- برش کاخ هشت بهشت از پاسکال کوست ۶۹
- نمایه ۱۱- نقشه کاخ هشت بهشت از پاسکال کوست ۶۹
- نمایه ۱۲- سه‌رخ درونی از تالار میانی از پاسکال کوست ۷۰
- نمایه ۱۳- ریزساخت‌های درونی کاخ هشت بهشت از پاسکال کوست ۷۱
- نمایه ۱۴- کاخ هشت بهشت هولتسر، (آ) دید شمال خاوری، (ب) دید جنوبی باختری ۷۲
- نمایه ۱۵- هشت بهشت از رنه دالمانی ۷۳
- نمایه ۱۶- سردر قاجاری باغ بلبل از سوی چهارباغ از هنرفر ۷۳
- نمایه ۱۷- ایوان خاوری کاخ هشت بهشت قاجاری از گزارش مشاورانژمئو (ویرایش شده) ۷۴
- نمایه ۱۸- ایوان باختری کاخ هشت بهشت قاجاری از هنرفر ۷۴
- نمایه ۱۹- ایوان شمالی کاخ هشت بهشت قاجاری از میراث فرهنگی ۷۵
- نمایه ۲۰- نمای داخلی کاخ هشت بهشت قاجاری از میراث فرهنگی ۷۵
- نمایه ۲۱- ایوان خاوری کاخ هشت بهشت قاجاری از گزارش مشاورانژمئو (ویرایش شده) ۷۶
- نمایه ۲۲- ایوان خاوری کاخ هشت بهشت قاجاری از گزارش مشاورانژمئو ۷۶
- نمایه ۲۳- (آ) الگوی باغ چهارباغ، (ب) نقشه باغ هشت بهشت ۹۱
- نمایه ۲۴- راستای گذر آب، راستای آیینگی، لایه درونی و لایه بیرونی در کاخ هشت بهشت ۹۱
- نمایه ۲۵- بخش‌های سازنده کالبد کاخ هشت بهشت ۹۲
- نمایه ۲۶- نقشه کاخ هشت بهشت ۹۳
- نمایه ۲۷- نماهای هشت بهشت ۹۴
- نمایه ۲۸- دو نما از کالبد هشت بهشت ۹۵

- نمایه ۲۹- دو نما از از کاخ هشت بهشت ۹۶
- نمایه ۳۰- نمایه از چهار سوی کاخ ۹۷
- نمایه ۳۱- تالار میانی کاخ هشت بهشت به سوی شمال ۹۸
- نمایه ۳۲- تالار میانی کاخ هشت بهشت به سوی جنوب ۹۹
- نمایه ۳۳- تالار میانی کاخ هشت بهشت به سوی جنوب خاوری ۱۰۰
- نمایه ۳۴- آسمانه ایوان های چهارگانه کاخ ۱۰۱
- نمایه ۳۵- نقشه آبنمای مروارید در ایوان شمالی کاخ ۱۰۲
- نمایه ۳۶- آبنمای مروارید در ایوان شمالی کاخ ۱۰۳
- نمایه ۳۷- آبنمای مرمر در تالار میانی ۱۰۳
- نمایه ۳۸- آبنمای کاشی در ایوان جنوبی ۱۰۴
- نمایه ۳۹- نمونه ای از نرده های اشکوب دوم ۱۰۴
- نمایه ۴۰- نمونه دیگری از نرده های اشکوب دوم ۱۰۵
- نمایه ۴۱- نمونه ای از سر ستون ها ۱۰۵
- نمایه ۴۲- سنجش هندسه های درون هشت بهشت با هندسه کامل ۱۰۶
- نمایه ۴۳- روند چندگانه گسترش و دگرگونی کاخ هشت بهشت ۱۱۲
- نمایه ۴۴- باغ و کاخ هشت بهشت در دورنمای کمپفر ۱۱۳
- نمایه ۴۵- بخشی از نقشه باغ و کاخ هشت بهشت از پاسکال گست ۱۱۴
- نمایه ۴۶- دید هوایی از باغ هشت بهشت ۱۱۵
- نمایه ۴۷- نقشه و برش کاخ هشت بهشت از فرانته ۱۱۶
- نمایه ۴۸- نماهای کاخ هشت بهشت (از نگارنده) ۱۱۷
- نمایه ۴۹- کفیوش اول تالار میانی برگرفته از نگاره پاسکال کوست ۱۱۸
- نمایه ۵۰- کفیوش دوم تالار میانی (کاشی گل دار) ۱۱۸
- نمایه ۵۱- کفیوش سوم تالار میانی (آجر خشتی و صابونک) ۱۱۸
- نمایه ۵۲- کاخ درونگرا در شهر ایلامی جغامیش ۱۲۵
- نمایه ۵۳- کاخ های گوناگون درونگرا در شهر ایلامی دورانتاش یا چغازنبیل ۱۲۵
- نمایه ۵۴- کاخ های گوناگون برونگرا در شهر هخامنشی پاسارگاد ۱۲۶
- نمایه ۵۵- بخشی از گونه های باغ ایرانی ۱۲۷
- نمایه ۵۶- گونه بندی کاخ های برونگرا در اصفهان صفوی ۱۲۸
- نمایه ۵۷- کاشیکاری نمای بیرونی با نقش های شیر ، خورشید ، تاووس و فرشته بالدار ۱۵۵
- نمایه ۵۸- کاشیکاری کفیوش در بخش شمال خاوری کاخ هشت بهشت ۱۵۶
- نمایه ۵۹- کاشیکاری کفیوش در بخش جنوب باختری کاخ هشت بهشت ۱۵۶

- نمایه ۶۰- نقشمایه فرشته بالدار از کتاب عمارت هزار نقش ۱۵۷
- نمایه ۶۱- نقشمایه ازدها و جانور افسانه ای ۱۵۷
- نمایه ۶۲- ریزساخت های چوبی آسمانه ایوان ها (آلت و لغت ها) ۱۵۸
- نمایه ۶۳- نمونه ای از پنجره های چوبی با نقش گره سازی ۱۵۹
- نمایه ۶۴- یکی از درهای قابی دو لنگه دیرین کاخ ۱۶۰
- نمایه ۶۵- مقرنس تالار میانی کاخ هشت بهشت ۱۶۱
- نمایه ۶۶- دو نمونه از کاربردی و مقرنس اتاق های هشت گوشه ۱۶۲
- نمایه ۶۷- ریزساخت های سنگ در آبنمای ایوان شمالی یا آبنمای مروارید ۱۶۳
- نمایه ۶۸- نمونه هایی از گچبری تنگ بری در کاخ ۱۶۴
- نمایه ۶۹- نگارگری به شیوه های گوناگون در فضاعای کاخ ۱۶۵
- نمایه ۷۰- نگارگری به شیوه های گوناگون در فضاعای کاخ ۱۶۶
- نمایه ۷۱- یکی از پرده های نگارگری کاخ ۱۶۷
- نمایه ۷۲- یکی از پرده های نگارگری ناپدید شده کاخ ۱۶۷
- نمایه ۷۳- نمونه هایی از آئینه کاری در کاخ هشت بهشت ۱۶۸
- نمایه ۷۴- نمونه ای از آئینه کاری فاب بندی ۱۶۹

فهرست نمودارها و جدول ها :

جدول ۱- فهرست پادشاهان صفوی	۲۸
جدول ۲- فهرست پایتخت‌های صفوی	۲۸
جدول ۳- واژه هشت بهشت یا واژه های همانند آن در سروده‌های پارسی	۳۳
جدول ۴- فراوانی کاربرد واژگان هشت بهشت در سروده‌های پارسی	۳۴
جدول ۵- کاربرد واژگان هشت بهشت در کتاب‌های سده ۳ تا ۱۳ هجری	۳۶
جدول ۶- گونه بندی ویژگی نوری فضا های کاخ هشت بهشت	۸۶
جدول ۷- گونه بندی گشودگی فضا های کاخ هشت بهشت	۸۶
جدول ۸- زمان و معناهای آن در سروده صائب	۱۳۸
جدول ۹- مکان و معناهای آن در بخشی از سروده صائب	۱۴۰
جدول ۱۰- چهار گوهر ماده در بخشی از سروده صائب	۱۴۱

دیاچه :

سپاس و ستایش پروردگار هستی را که بیکرانه ای از نیکی و خرد و مهر است. پژوهشی که پیش رو دارید، تلاش یک ساله‌ای است که درباره یکی از ساختمان‌ها و بناهای رازوری (معماری) دیرین ایرانی انجام شده است. ساخته ای با ارزش ولی ناشناخته از روزگار صفویان و از شیوه ی رازوری اصفهان و با نامی شگفت‌انگیز و دلنواز همچون "هشت بهشت".

آغاز این پژوهش از یک بررسی ساده در باره کاخ هشت بهشت و نقش‌های کاشیکاری بیرونی آن آغاز گردید و هدف این بررسی فراهم آوردن یک مقاله در باره آن بود، اما اندک زمانی پس از بررسی نقش‌ها و کالبد کاخ هشت بهشت، افق گسترده تری در باره این ساختمان گشوده شد و اندک اندک بسیاری از ویژگی‌های ناشناخته کاخ هشت بهشت خود را نمایان کرد و این دیدگاه پدید آمد که همه این ویژگی‌ها، نه تنها در یک نوشتار و مقاله بلکه در یک کتاب هم نخواهد گنجید و باید دو کتاب پیرامون هشت بهشت نگارش گردد که اولی در باره پیشینه، سرگذشت، دگرگونی‌های کالبدی و رازوری (معماری) باشد و دومی در باره هنرهای گوناگون و نقش‌های درونی و بیرونی فراوان در کاخ و معناها و اندیشه‌های وابسته به آنها خواهد بود.

با بررسی موشکافانه و ژرف‌تر، آشکار گردید که دانسته‌ها در باره این کاخ و دیگر کاخ‌های صفوی بسیار اندک بوده یا به سخن دیگر در باره این کاخ و همانندهای آن، پژوهشی شایسته انجام نشده یا به چاپ نرسیده است. هم چنین روشن گردید که دانسته‌های ما در باره هنر و رازوری ایرانی، شیوه‌های آن، معناها و درونمایه‌های آن و دیگر ویژگی‌های آن اندک بوده است به ویژه که کارهای انجام شده بیشتر بدست ایران‌شناسان فرنگی انجام گردیده است.

در باره نام کتاب "پردیس هشت بهشت"، گفتنی است که بر کاشیکاری‌نماهای بیرونی کاخ هشت بهشت، گنجینه‌ای از نقش‌های جانوری و گیاهی نگاشته شده است که از این نقش‌ها می‌توان دریافت که این باغ جایگاهی برای نگهداری جانوران و پرندگان نیز بوده و نام دیگر باغ که همان باغ بلبل است، این دیدگاه را پشتیبانی می‌کند. از سوی دیگر، این نگاره‌ها می‌تواند نشان‌یادی از معناها و درونمایه‌های بالاتر و گسترده تری باشد. هم چنین این نقش و نگارها شاید یادی از باغ‌های افسانه‌ای کوروش در پاسارگاد باشد که در آنجا جانوران و پرندگان گوناگون نگهداری می‌شده‌اند و نام این باغ‌ها را "پردیس" یا "پارادائزه" می‌

خواندند. از این رو در این کتاب، واژه پردیس همراه هشت بهشت شد تا همه این یادها و پیام‌ها را در خود گرد آورده باشد.

این کتاب دستاورد بررسی الگوبرداری شده از اثر یا کار دیگری نبوده و همه بخش‌های آن به شیوه‌ای خودجوش فراهم آمده و گام به گام سامان یافته، پیشرفت کرده و نگارش گردیده است. از این رو این پژوهش خالی از کاستی نبوده و همواره نیازمند راهنمایی‌های پژوهندگان و دوستداران هنر و رازوری ایرانی خواهد بود و امید است که این کتاب بتواند در آینده، الگویی برای پژوهش‌ها و بررسی‌هایی از این دست باشد.

در اینجا شایسته است از آقای عبدالله نفریان برای کمک در ویراستاری کتاب و از خانم‌ها، سهیلا آقاشریفیان اصفهانی و سورنا آزیدهاگ برای کمک در ماشین‌نویسی این کتاب، سپاسگزاری ویژه داشته باشیم.

در پایان بایسته گفتن است که فرهنگ همچون یک درخت بارور، سرسبز و تناور است که به تنه، ریشه و خاک خود تکیه زده است. دانش، هنر و رازوری که می‌توان آنها را فرزندان فرهنگ نامید، نیز تکیه گاه و پایه زندگی امروز و آینده مردم این آب و خاک خواهند بود. پس شایسته است در راه بررسی و شناخت آن بیشتر کوشیده و به راز و رمز آموزه‌های آن پی برده تا امروزمان را به آینده‌ای تابناک و پویاتر پیوند دهد.

حمید (آوید) آقاشریفیان اصفهانی و هوشمند نفریان

خرداد ماه سال یک هزار و سیصد و نود و چهار خورشیدی

پیشگفتار :

یکی از نمودها و جلوه‌های رازوری (معماری) ایرانی در میان همه شیوه‌های آن و در کنار کاربردهای گوناگون ساختمانی همچون نیایشگاه‌ها، دژها، مسجدها، کاروانسراها و خانه‌ها، بی‌گمان ساختمان‌های فرمانروایی و کاخ‌ها بوده‌اند. این فضاها و کالبدها نیز جایگاه‌هایی بوده‌اند برای هنرمندان، ساختوران (صنعتگران) و نقش‌اندازان تا هنرها و شاهکارهای گوناگون خود را بکار گرفته و به نمایش گذارند. پیشینه کاخ‌سازی را می‌توان از روزگار کهن ایلامیان و در شهرهای "دورانتاش" (شهر چغازنبیل) و "چغامیش" ردیابی و پیگیری کرد. هم‌چنین از زمان هخامنشیان و پیش از آنها نیز در شوش، پاسارگاد و تخت جمشید، ساختمان‌هایی برای فرمانروایی ساخته شده بود.

روزگاران بسیاری گذشت و ساختمان‌ها و کاخ‌های فراوانی در زمان دودمان‌های گوناگون با شکل‌ها و کالبدهای گوناگون ساخته شدند و سپس دستخوش دگرگونی گردیدند، اما همه آنها فضاهایی برای دیدار، پذیرایی، نشیمن و ماندن فرمانروایان بودند، چرا که سرزمین‌ها و مردمان نیاز به سرپرستی داشته و ستاد این سرپرستی به فضاهایی نیاز داشت که در کالبد کاخ‌ها پدیدار گردید.

در زمان دودمان صفوی که شیوه اصفهان در رازوری (معماری) رواج یافته و به اوج رسید نیز کاخ‌های بسیاری پدیدار شده که کاربری‌های گوناگونی داشته و در بسیاری از شهرها چون هرات، تبریز، قزوین، بهشهر، اصفهان و جاهای دیگر ساخته شدند که بخشی از این کاخ‌ها هنوز پابرجا مانده‌اند.

در شهر اصفهان از میان کاخ‌ها و ساختمان‌های پذیرایی و فرمانروایی روزگار صفوی، بسیاری ویران شده‌اند همچون کاخ‌های درون دولتخانه شاهی، چهارباغ، فرح‌آباد، هزارجریب، سعادت‌آباد. اما امروزه از میان آن همه کاخ، تنها کاخ‌های عالی‌قاپو، چهلستون، هشت بهشت، برای ما به یادگار مانده‌اند. کاخ‌هایی که هر یک در روندی چندگانه ساخته و گسترش یافته‌اند و در گذر زمان دستخوش دگرگونی‌های بسیار نیز شده‌اند. بررسی یکی از این کاخ‌ها هدف و زمینه این پژوهش و کتاب بوده است.